

МЕТОД СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Узагальнено підходи до визначення поняття "метод судово-економічної експертизи" та проаналізовано порядок групування методів експертного економічного дослідження, наведений в навчально-методичній та науковій літературі

Постановка проблеми. Реалізація правових засад організації судової влади та здійснення правосуддя з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних, юридичних осіб й державних органів, відбувається шляхом професійного та ефективного встановлення фактичних обставин справи. Важливу роль в останньому відіграє процес доказування. Нормами процесуального права до складу доказів включають висновок судового експерта, що є результатом дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

Допоміжним важелем у ефективному механізмі реалізації правосуддя в економічній сфері виступають результати проведення судово-економічних експертиз. Як і будь-яка діяльність дослідницького характеру, судово-економічна експертиза формується на інтегруванні практичних вимог та наукового підґрунтя такої діяльності. Дане твердження стосується і методики проведення експертних економічних досліджень, складові якої повинні ґрунтуватись на основах економічної теорії та враховувати процесуально встановлений порядок проведення судових експертиз. За результатами аналізу наукової та практичної літератури виявлено невідповідність підходів щодо структури та складових методики судово-економічних досліджень. Узагальнюючи вивчене, методика судово-економічної експертизи потребує чіткого визначення її складових, з врахуванням концептуальних основ економічної науки та нормативно-правових вимог проведення досліджень у вказаній сфері.

Питання методів судово-економічної експертизи розглядали такі науковці як Г.А. Атанесян, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Гаджиев, Є.С. Дубоносов,

С.А. Звягін, Н.Д. Єріашвілі, Ж.А. Кеворкова, Н.І. Клименко, М.М. Ласкін, В.Д. Понікаров, П.Ю. Пошюнас, О.М. Ромашов, С.П. Фортинський, С.Г. Чаадаєв та інші.

Метою дослідження є узагальнення підходів до визначення поняття "метод судово-економічної експертизи" та аналіз класифікацій методів експертного економічного дослідження, наведених в навчально-методичній та науковій літературі для встановлення їх теоретичної обґрунтованості.

За результатами ознайомлення з літературними джерелами фахового спрямування виявлено, що при розгляді теоретичних основ судово-експертних досліджень економічного характеру більшість авторів вживають поняття судово-бухгалтерської експертизи, а не судово-економічної. Не є виключенням і розгляд питань, що стосуються методичного аспекту досліджень у цій сфері. З огляду на зазначене, вказані вище поняття ототожнюються, що враховано у процесі подальшого дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасній теорії досліджень під методом розуміють сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи [4, с. 522].

Сутність методу судово-економічної експертизи є аналогічною. Зокрема, ще у роки СРСР метод дослідження у вказаній сфері трактувався як сукупність прийомів, що застосовуються експертом-бухгалтером у процесі дослідження документів, облікових реєстрів та інших матеріалів справи [17, с. 199]. На сьогодні більшість підходів щодо визначення методу судово-економічної експертизи є подібними до вказаного вище трактування, проте вживаються й інші дефініції даного поняття. Результати узагальнення підходів щодо трактування методу судово-економічної (судово-бухгалтерської) експертизи наведено на рис. 1.

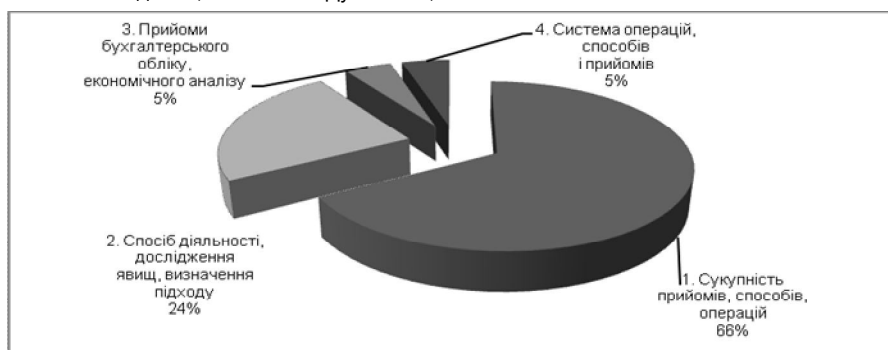

Рис. 1. Підходи до визначення методу судово-економічної експертизи

*Джерело: систематизовано на основі [3, с. 190], [22, с. 35], [14, с.200], [2, с. 300], [5, с. 19], [1, с. 58], [9, с. 54], [18, с. 346], [27, с. 377], [16, с. 25], [6, с. 184], [7, с. 343], [8, с. 86], [10, с. 14], [11, с. 25], [13, с. 6-7], [15, с. 59], [20, с. 25], [21, с. 81], [23, с. 15], [25, с. 49], [26, с. 5]

Представники першого підходу загалом трактують метод судово-економічної експертизи як сукупність прийомів, способів та операцій, що застосовуються експертом-бухгалтером у процесі вивчення документів, записів у реєстрах обліку, звітності та інших об'єктів дослідження.

У другому підході об'єднано визначення методу судово-економічної експертизи як способу дослідження явищ, визначення підходу до їх вивчення у процесі експертного економічного дослідження. Даний підхід є дещо вужчим за попередній, оскільки в останньому метод розглядається не лише як сукупність способів, а й прийомів та операцій дослідження.

За третім підходом дане поняття розглядається як прийоми бухгалтерського обліку, економічного аналізу, що розроблені на основі теорії криміналістики та судово-економічної експертизи. Аналізуючи вказаний підхід, зауважимо, що методичний інструментарій судово-економічного дослідження розроблений виходячи з концептуальних основ економічної науки, а теорія криміналістики та судової експертизи обумовлює лише порядок його застосування, що передбачено процесуальними нормами.

Четвертий підхід полягає у визначенні методу судово-економічної експертизи як системи логічних та інструментальних операцій (способів і прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом [11, с. 25]. На відміну від попередніх, даний підхід обумовлюється необхідністю системності, тобто взаємопов'язаності, складових методу, що застосовується у процесі судово-економічної експертизи. Пороте це можливо лише у конкретному експертному дослідженні з врахуванням особливостей його проведення.

Узагальнюючи наведене, доцільно визначити метод судово-економічної експертизи як сукупність або систему прийомів та способів бухгалтерського обліку, господарського контролю й економічного аналізу, що застосовуються у процесі дослідження документального відображення певних господарських операцій з метою надання відповіді на питання, поставлені перед експертом-економістом.

Методи, що застосовуються у процесі судово-економічної експертизи формують методику дослідження.

У навчально-методичній літературі фахового спрямування методика судово-бухгалтерської експертизи

Таблиця 1. Результати узагальнення підходів щодо класифікації методів судово-економічної (судово-бухгалтерської) експертизи

№ з/п	Класифікаційні групи методів	Всезагальний діалектико-матеріалістичний метод (діалектичний)	Загальнонаукові методи (загальні методичні прийоми)	Конкретно-наукові методи (власні, інструментальні, часткові методи)	Спеціальні методи	Всього:
	Автори					
1.	Білуха М.Т. [1, с. 62]	-	+	+	-	2
2.	Бочкова Л.І., Новак О.Є., Савінов С.В. [2, с.8-9]	-	+	+	+	3
3.	Бутинець Ф.Ф. [3, с. 192]	-	+	-	+	2
4.	Волкова І.А [5, с. 20]	-	+	+	-	2
5.	Камлик М.І. [7, с. 6]	-	+	+	-	2
6.	Каштанова І.А. [8, с. 87-88]	-	+	+	-	2
7.	Назаренко Є.А. [16, с. 26]	-	+	+	-	2
8.	Сафанова М.Ф., Швирьова О.І. [22, с. 36-37]	+	+	+	+	4
9.	Чаадаєв С.Г. [18, с. 347]	+	+	+	+	4
10.	Шадрін В.В. [27, с. 377-378]	-	+	+	-	2
Всього:		2	10	9	4	x

Наведені вище групи можна умовно об'єднати у два блоки:

– перший – поєднує методи, що є загальними для будь-якого пізнавального процесу, незалежно від науки, сфери та галузі дослідження (діалектико-матеріалістичний та загальнонаукові методи);

– другий – складається з приватних інструментальних та спеціальних методів пізнання, оскільки безпосередньо залежить від науки, сфери та галузі дослідження. Таким чином, методичний інструментарій другого блоку характеризується своєю диференціацією в залежності від кожного конкретного пізнавального процесу.

Подальше дослідження буде проведено з врахуванням запропонованого групування.

Так, в основі діалектико-матеріалістичного методу лежить загальна програма діяльності, логіки дослідження, що реалізується з врахуванням різних особливостей у кожній науці та конкретній галузі пізнання [12, с 184].

зазвичай розглядається як система методів, прийомів, технічних засобів, що застосовуються у процесі дослідження об'єктів судової експертизи з метою встановлення фактів, що відносяться до предмету відповідного роду, виду, підвиду судової експертизи [22, с. 36; 3, с. 189; 11, с. 25]. Проте, існує ряд підходів, що дещо відрізняються від попередньо зазначеного. Так, Є.Р. Россинська, Н.Д. Єрішвілі визначають дане поняття як конкретизацію прийомів і способів виконання робіт у відповідності з ціллю, планом і програмою експертизи, яка відображається у вигляді стандарту її проведення [24, с. 157]. Поряд з тим, Ж.А. Кеворкова трактує методику судово-бухгалтерської експертизи як систему науково обґрунтованих методів, прийомів та технічних засобів (прилади, апарати), впорядкованих та ціленаправлених для вирішення питань, встановлення фактів, що відносяться до предмету судових експертиз [10, с. 60].

З метою відображення загальної методики експертного дослідження в економічній сфері, проаналізовано підходи щодо класифікації її складових. Отримані результати узагальнено в таблиці 1.

Таким чином, даний метод функціонує як загальна система принципів людської діяльності, зокрема й процесу пізнання. Загальнонаукові методи представляють собою сукупність прийомів та способів пізнання, що використовуються у будь-якій науці, що слідує безпосередньо з їх назви.

За результатами дослідження складових зазначених вище груп методів діалектико-матеріалістичного та загальнонаукового характеру, що наведені у літературі фахового спрямування, виявлено неоднозначність у поглядах авторів щодо їх класифікації. Встановлені розбіжності можна узагальнити у два підходи, що представлено у формі рисунку 2.

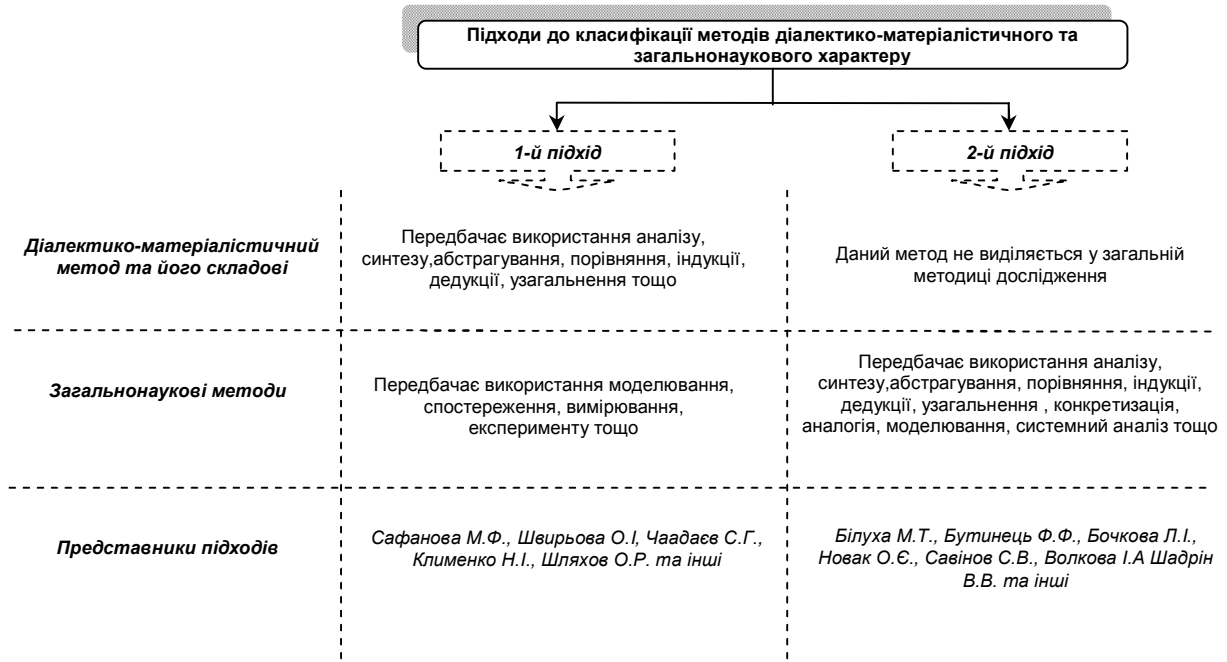

Рис. 2. Результати узагальнення підходів щодо класифікації методів діалектико-матеріалістичного та загальнонаукового характеру

*Джерело: Систематизовано на основі [22, с. 36], [11, с. 27], [28, с. 94-95], [1, с. 62], [3, с. 192], [2, с. 8], [5, с. 20], [27, с. 377]

За результатами наведеного вище узагальнення виявлено основну відмінність у зазначених підходах, – відокремлення методів теоретичного та емпіричного рівнів пізнання. Так, представниками першого підходу до діалектико-матеріалістичного методу віднесено складові, які використовуються на теоретичному рівні, а саме у процесі мислення, тоді як загальнонаукові методи, відповідно до їх підходу, складаються з методичних інструментів емпіричного (практичного) пізнання. Зокрема до останніх віднесено спостереження, вимірювання, експеримент, – методи, використання яких жодним чином не реалізується у процесі роботи експерта-економіста (експерта-бухгалтера), що унеможливило застосування такої класифікації у теорії судово-економічної експертизи.

Як зазначалося вище, другий блок складових методики дослідження у сфері судово-економічної експертизи складається з приватних інструментальних та спеціальних методів пізнання. Зокрема, перші іменуються в літературі як конкретно-наукові, власні або часткові. До зазначеної групи відноситься методичний інструментарій певної науки, в даному випадку – економічної. У процесі дослідження більшості об'єктів судово-економічної експертизи застосовуються методи бухгалтерського обліку, господарського контролю та економічного аналізу.

У результаті аналізу складових групи конкретно-наукових методів, що зазначаються авторами фахової літератури, виявлено декілька підходів до даного питання. Отримані результати узагальнено у формі рисунку 3.

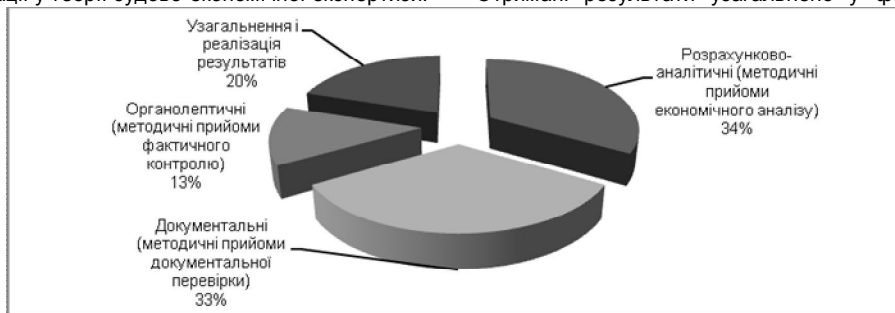

Рис. 3. Результати узагальнення підходів щодо складових групи конкретно-наукових методів судово-економічної експертизи

*Джерело: систематизовано на основі [2, с. 8], [3, с. 192], [5, с. 20], [7, с. 6], [8, с. 87], [15, с. 61], [16, с. 26], [20, с. 27], [27, с. 377]

Із наведеного (рис. 3) слідує, що більшість авторів у складі конкретно-наукових методів виділяють документальні, розрахунково-аналітичні та прийоми узагальнення і реалізації результатів. Проте, деякі з них до методів судово-економічної експертизи відносять органолептичні прийоми, які ототожнюються з інструментами фактичного контролю. Слід зазначити, що вказані методи не використовуються у роботі експерта-бухгалтера. У процесі судово-економічної експертизи можуть застосовуватися лише документи, що відображають результати використання вказаних вище інструментів. Прикладом останнього може виступати дослідження інвентаризаційних описів з метою встановлення залишків товарно-матеріальних цінностей

на певну дату тощо. Поряд з тим, прийоми узагальнення та реалізації результатів носять загальнонауковий характер, з огляду на що віднесення їх до складу конкретно-наукових методів є недоцільним.

Не існує єдиного підходу у поглядах авторів і щодо спеціальних методів судово-економічної (судово-бухгалтерської) експертизи. Так, Ф.Ф. Бутинець до даної групи відносить розрахунково-аналітичні методи і способи документального контролю [3, с. 192]. Проте, беручи до уваги попередньо проаналізовану групу конкретно-наукових методів, зазначені інструменти відноситимуться саме до неї, оскільки останні використовуються в економічній науці цілому. Поряд з тим, до групи спеціальних методів М.Ф. Сафанова та

О.І. Швирьова відносять ті методичні інструменти, що розробляються, або пристосовуються для дослідження конкретного одиничного об'єкта, або застосовуються лише в експертизах одного виду [22, с. 37]. Даний підхід уточнюється О.Р. Шляховим, який з цього приводу зазначає, що під спеціальними методами зазвичай розуміють ті, що застосовуються у конкретній галузі знань та використовуються для вирішення групи задач відповідного типу, а в судовій експертизі функції спеціальних методів виконують методики експертного дослідження [28, с. 96]. Вказані експертні методики фіксуються в Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. Зауважимо, що зазначені "методики" представляють собою загальну послідовність проведення судово-економічного дослідження у певній сфері з врахуванням її економічних та нормативно-правових особливостей.

За результатами проведеного дослідження пропонується наступна класифікація методів судово-економічної (судово-бухгалтерської) експертизи, що сформована з врахуванням проаналізованих підходів:

I. **Загальнонаукові методи** (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, моделювання, порівняння, узагальнення тощо).

II. **Конкретно-наукові (інструментальні, власні, часткові) методи:**

1) **методи документальної перевірки** (арифметична, зустрічна, нормативно-правова, формальна, взаємна, хронологічна перевірки тощо);

2) **розрахунково-аналітичні методи** (методи економічного аналізу).

III. **Спеціальні методи (методики (загальний порядок проведення експертиз)**, розроблені для проведення певних видів досліджень у сфері судово-економічної експертизи).

Наведена класифікація методів судово-економічної експертизи уточнює існуючі підходи щодо їх групування та враховує методологічні аспекти економічної науки й процесуальні вимоги проведення експертних досліджень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження виявлено, що доцільно визначити метод судово-економічної експертизи як сукупність або систему прийомів та способів бухгалтерського обліку, господарського контролю й економічного аналізу, що застосовуються у процесі дослідження документального відображення певних господарських операцій з метою надання відповіді на питання, поставлені перед експертом-економістом. Вказане трактування враховує концептуальні основи економічної науки та нормативно-правові вимоги проведення досліджень у вказаній сфері.

Узагальнено підходи щодо групування методів судово-економічної експертизи, на основі чого удосконалено їх класифікацію. Останню об'єднують три групи, зокрема: загальнонаукові методи; конкретно-наукові (інструментальні, власні, часткові), в структурі яких виділено розрахунково-аналітичні та методи документальної перевірки; спеціальні методи. Необхідність аналізу складових кожної із наведених груп обумовлює перспективи подальших досліджень.

Список використаної літератури.

1. Білуха М.Т. Судово-бухгалтерська експертиза: Підручник / М.Т. Білуха. – К.: Видавнича компанія "Воля" – 2004. – 656 с. 2. Бочкова Л.І. Судебная бухгалтерия. Общая часть: Учебное пособие / Л.И. Бочкова, О.Э. Новак, С.В. Савинов. – М.: Издательство-торговая корпорация "Дашков и К"; Саратов: ООО "БизнесВолга", 2007. – 320 с. 3. Бутинець Ф.Ф. Судово-бухгалтерська експертиза Навчальний посібник для студентів спец. 7.050106 "Облік і

аудит". / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута", 2004. – 460 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с. 5. Волкова І.А. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.А. Волкова – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 84 с. 6. Дубоносів Е.С. Судебная бухгалтерия: Учебно-практическое пособие / Е.С. Дубоносів. – М.: Книжный мир, 2006. – 252 с. 7. Камлик М.І. Судова бухгалтерія / М.І. Камлик – К.: Атіка, 2003. – 592 с. 8. Каштанова І.А. Судебная бухгалтерия: учеб. Пособие для студ. специальности "Правоведение" учреждений, обеспечивающих получение высшего образования / И.А. Каштанова. – Минск: ИВЦ Минфина, 2006. – 132 с. 9. Кеворкова Ж.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза (проблемы теории и практики): монография / Ж.А. Кеворкова. – М.: ТК Вебли, Изд-во Проспект, 2005. – 128 с. 10. Кеворкова Ж.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза: Учебное пособие / Ж.А. Кеворкова, А.А. Савин. – М.: Вузовский учебник, 2007. – 129 с. 11. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій / Н.І. Клименко. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2007. – 528 с. 12. Кохановський В.С. Філософія і методологія науки / В.С. Кохановський. – Ростов н/Д.: "Фенікс", 1999. – 576 с. 13. Макеєнко Г.І. Судебно-бухгалтерська експертиза: Учеб. пособие / Г.И. Макеєнко. – Мн.: БГЕУ, 2001. – 65 с. 14. Малышко А.А. Судебная бухгалтерия: курс интенсив. подгот. / А.А. Малышко, Л.Д. Соловьева. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с. 15. Мумінова-Савіна Г.Г. Судово-бухгалтерська експертиза: Навч. посібник / Г.Г. Мумінова-Савіна. – К.: КНЕУ, 2003. – 202 с. 16. Назаренко Е.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза (учебное пособие) / Е.А. Назаренко. – Донецк, ДонГУЭТ, 2000. – 115 с. 17. Остроумов С. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы / С. Остроумов, С. Фортинский. – М., 1964. – 290 с. 18. Правовая бухгалтерия. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор С.Г. Чадаев. – М., 2001. – 432 с. 19. Ромашов А.М. Судебно-бухгалтерская экспертиза / А.М. Ромашов. – М.: Юрид. лит., 1981. – 128 с. 20. Рудницький В.С. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень / Рудницький В.С., Бруханський Р.Ф., Хомин П.Я. – К.: ВД "Професіонал", 2004. – 304 с. 21. Сауткин И.В. Судебная бухгалтерия: ответы на экзаменац. Вопр. / И.В. Сауткин. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 96 с. 22. Сафанова М.Ф. Судебно-бухгалтерская экспертиза / М.Ф. Сафанова, О.И. Швырева. – Ростов н/Д: Фенікс, 2008. – 377 с. 23. Судебно-бухгалтерская экспертиза: Справочник / [Болдова Н.К., Голубева А.А., Гуреев В.И. и др.]. – М.: Экономика, 1993. – 239 с. 24. Судебно-бухгалтерская экспертиза: учеб. пособие для студентов вузов / [Е.Р. Россинская и др.]; под. Ред. Е.Р. Россинской, Н.Д. Эриашвили. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – 383 с. 25. Хмельницький В.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза: Учеб. / В.А. Хмельницький. – Мн.: БГЭУ, 2005. – 207 с. 26. Цыпарков Н.Г. Судебная бухгалтерия в схемах. Учебное пособие для обучающихся в юридических учебных заведениях / Н.Г. Цыпарков. – Минск: ПТЧУП "Молодежное", 2003. – 99 с. 27. Шадрин В.В. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы: Учебник для юридических вузов. / В.В. Шадрин. – М.: Юрист, 2000. – 463 с. 28. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М., "Юридическая литература", 1979. – 168 с.

ПАШИНСЬКА І.І. – аспірантка кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету